

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

ПРАКТИКУМ
для здобувачів вищої освіти
ОС «Бакалавр» усіх спеціальностей

VIVERE!
VINCERE!
CREARE!

Київ 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
ТА КУЛЬТУРИ

ПРАКТИКУМ
для здобувачів вищої освіти
ОС «Бакалавр» усіх спеціальностей

Київ 2023

УДК 94:321.01+930.85(477)(076.5)
І 907

Укладачі:

Н. В. Бем – канд. іст. наук, доц.;
О. М. Захарчук – канд. іст. наук, доц.;
О. Г. Ількова – старший викладач;
Ж. В. Паскал – старший викладач

Рецензент *Ю. Б. Смольніков* – канд. іст. наук,
доцент кафедри історії та документознавства
(Національний авіаційний університет)

*Затверджено Науково-методично-редакційною радою
Національного авіаційного університету
(протокол № 6/23 від 14.06.2023 р.).*

Історія української державності та культури: практикум /
І 907 уклад.: *Н. В. Бем, О. М. Захарчук, О. Г. Ількова, Ж. В. Паскал.* –
К.: НАУ, 2023. – 48 с.

Містить рекомендації до виконання проблемно-пошукових завдань,
документи та матеріали, список літератури. Укладено відповідно до
програми з дисципліни «Історія української державності та культури».
Для здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр» усіх спеціальностей.

ВСТУП

«Історія української державності та культури» відноситься до обов'язкового циклу загальноуніверситетських навчальних дисциплін. Дисципліна має світоглядне, наукове та пізнавальне значення. Це історія самовідданої боротьби українського народу за свою державну незалежність, за свої права та свободи. Навчальний курс спрямований на формування у здобувачів вищої освіти розуміння причинно-наслідкових зв'язків минулого і сучасного, вміння аналізувати суспільно-історичні події, аргументовано та неупереджено протистояти історичним міфам та фальсифікаціям, гордитися стійкістю і силою нації, яка не побоялася вступити у нерівну боротьбу з російським агресором за право мати свою державу, мову, культуру. Це історія нації, яка підкорила увесь світ своєю мужністю, гідністю та незламністю. Вивчати «Історію української державності та культури» – це повага до подвигу наших предків і героїзму наших воїнів сьогодення, які віддали і, на жаль, віддають своє життя заради майбутнього.

Фокус дисципліни орієнтований на контекстуальне поглиблене вивчення державотворчих процесів, які відбувалися на різних етапах української історії. Формами контролю знань є написання модульної та екзаменаційної робіт.

У процесі вивчення «Історії української державності та культури» здобувачі вищої освіти будуть знайомитися з документами та матеріалами, які підтверджують шлях українського народу до незалежності, обґрунтовувати власну точку зору з дискусійних питань, писати есе та реферативні тексти, презентувати доповіді. Розширений список літератури і джерел, посилання на інформаційні ресурси в мережі Інтернет дозволяють ознайомитися з напрацюваннями українських учених, обравши необхідну літературу для підготовки до практичних занять, виступу з доповідями на конференціях, круглих столах, написанні аналітичних текстів.

Практичне заняття 1

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (IV ст. – 40-ві роки XIV ст.)

Ключові питання з теми

1. Протодержавні утворення східних слов'ян. Союз племен антів. Дохристиянська культура східних слов'ян.
2. Основні етапи розвитку Руської держави (IX–XIII ст.).
3. Галицько-Волинське князівство – Королівство Руське (XII – перша половина XIV ст.)
4. Культура Русі (IX – перша половина XIV ст.).

Основні поняття: анти, Артанія, венеди, віче, етногенез, іконопис, Куявія, «Руська правда», склавини, Славія, фрески, християнство.

Персоналії: Антоній Печерський, Володимир Святославич (Великий), Данило Романович (Галицький), митрополит Іларіон, князь Олег, княгиня Ольга, Роман Мстиславич, Ярослав Володимирович (Мудрий).

Література: [4]; [5]; [7]; [9]; [11]; [18]; [20]; [21]; [25]; [30]; [31]; [39]; [54]; [62]; [63].

Проблемно-пошукові завдання

У першому питанні розглядаємо проблему походження народу – етногенезу.

Сформулюйте та охарактеризуйте найбільш поширені теорії походження слов'янства в сучасній історичній літературі. Визначте, у яких ранніх писемних джерелах зустрічаємо перші згадки про ранньослов'янські племена. Акцентуйте увагу на творах античних авторів I–II ст.: римського історика, географа Плінія Старшого, римського історика Корнелія Тацита, грецького астронома і географа Клавдія Птолемея.

Які землі визначаємо як прабатьківщину слов'ян? Не оминаємо увагою міграційні процеси II–VII ст. Розгляньте використання етноніму «слов'яни» давніми та сучасними авторами.

З якого часу починається історія українського народу? Прокоментуйте концепцію Михайла Грушевського, який наголошував, що порогом історії українського народу слід

визнавати IV ст. н. е. Зазначте, що до цього часу племена, з яких сформувався український етнос, були просто частиною слов'янської групи племен.

Охарактеризуйте міжплемінний військово-політичний союз антів. Врахуйте позицію візантійського історика Йордана про спорідненість антів зі склавинами. Яку територію заселяли анти? З'ясуйте особливості суспільно-політичного устрою антів. Зокрема покажіть, яку роль в управлінні відіграло народне зібрання (віче). Держава антів проіснувала близько трьох століть. Закцентуйте увагу на тому, що у V–VI ст. анти активно захоплювали нові території, просунулися на Балкани, Верхній Дніпро, Донець та Дон. Сформулюйте причини розпаду племінного союзу антів. Пам'ятайте, що археологічним еквівалентом антів вважається людинність, яка створила пенківську культуру.

Чи відбувалося згуртування окремих племен та їх союзів? Розгляньте осередки державності східних слов'ян у VIII–IX ст. (об'єднання дулібів, полян, волинян). Визначте, як в арабських джерелах VIII–IX ст. називалися осередки східнослов'янської державності?

Які саме землі стали тим територіальним і політичним ядром, навколо якого зросла держава Русь? Доцільно пам'ятати, що у V–VI ст. суспільний лад слов'ян перебував на стадії становлення, відбувався перехід від первісно-родового до класового суспільства. Ця доба визначається як військова демократія. Кому належала реальна влада? Які зміни в суспільному житті у VII–IX ст. підштовхнули процес державотворення? Надайте характеристику цим змінам.

Визначте характерні риси язичницької культури. Проаналізуйте давньослов'янську міфологію. Наведіть приклади культів, звичаїв, обрядів східнослов'янських племен.

У другому питанні слід обґрунтувати основні передумови виникнення ранньофеодальної держави – Русь із центром у місті Київ. Розкрийте походження та використання назв (топонімів): «Русь», «Руська земля», «Давньоруська держава», «Київська Русь», «Київська держава», «Україна-Русь», «Україна».

Проаналізуйте основні теорії походження Давньоруської держави. Зробіть власні висновки.

Охарактеризуйте етап становлення держави й формування дружинної форми державності. Зверніть увагу, що у другій

половини IX ст. й до кінця X ст. Руська держава демонструє найбільшу експансію. Це час виходу її на міжнародну арену, проте недостатня консолідація самої держави. Хто був центральною фігурою цієї форми державності? Які функції він виконував? Доцільно, висвітлюючи цей період, розкрити зміст реформ княгині Ольги.

Детально розгляньте етап найбільшого піднесення та розквіту Русі (кінець X – середина XI ст.), розкрийте ознаки формування централізованої монархії: вся повнота влади поступово зосереджується в руках князя, княжа дружина відходить від державних справ, управлінські рішення князя формуються під впливом лише частини старших дружинників та бояр як вихідців зі старої племінної аристократії.

З'ясуйте причини прийняття християнства за візантійським зразком та його значення для подальшого розвитку Русі.

Яким чином проведення адміністративної та релігійної реформи вплинуло на розвиток держави? Врахуйте, що до кінця 80-х років X ст. Русь була малоконсолідованою, поліцентричною державою, а єдність і форма зберігалася завдяки військовій силі великокнязівської дружини.

Висвітліть період політичної роздробленості Русі (кінець XI – середина XIII ст.), прокоментуйте зміну форми державного устрою. Знайдіть відмінності одноосібної монархії від федеративної монархії. Яку форму правління історики називають «колективним сюзеренітетом»? Чому з другої половини XII ст. Київ втрачає роль центру руських земель? Коли відбувся розпад Давньоруської держави на самостійні удільні князівства?

Надайте стисло характеристику основним елементам механізму політичної влади в державі. Проаналізуйте соціально-класову структуру Русі (ієрархічну структуру панівного класу, диференціацію серед феодално-залежного населення). Покажіть спроби князів відновити цілісність та могутність держави.

Визначте специфічні риси державотворчих процесів в удільних князівствах. Слід акцентувати на тому, що у Новгороді та Пскові утворилися боярські республіки, у Володимиро-Суздальській землі існувала міцна князівська влада, в Галицько-Волинському князівстві в державних справах суттєву роль відіграло боярство. Обґрунтуйте тезу: попри всю суперечливість феодалної роздробленості, Руська держава була єдиним державним утворенням.

З'ясуйте походження та сутність національного символу – тризуба.

Під час відповіді на третє питання виходьте з того, що Руська держава розпалася на окремі князівства. Назвіть їх. Могутнім суперником Галицького князівства було Чернігівське князівство, яке стояло на заваді планам володимиро-суздальських і смоленських князів установити у Південній Русі свою гегемонію.

Визначте чинники виникнення та піднесення Галицько-Волинської держави (географічне розташування, об'єднувача політика Романа Мстиславича, загрози від зовнішніх ворогів). Назвіть основні риси внутрішньої політики Романа Мстиславича. Варто враховувати, що правління Романа в Галичі було складним і швидкоплинним (1199–1205), він об'єднав землі, що були близькими природно й економічно, проте політично й соціально дуже різнилися. Варто зазначити, що у Галичині через малоліття князів Данила і Василька на певний час «вокняжився» боярин Володислав Кормильчич. До якого роду він належав?

Окресліть державотворчу діяльність князя Данила Галицького та особливості політичного життя Галицько-Волинського князівства. На які групи населення спиралися князі у боротьбі проти засилля боярської олігархії? Титул великого князя, якого були удостоєні Роман Мстиславич, Данило і Василько, згодом заміняє інший титул – «король»; у 1254 р. офіційною назвою держави стає «Королівство Руське» (підтвердження маємо у джерелах XIII–XV ст.).

Які атрибути влади використовували правителі держави? Яку роль у регулюванні внутрішньополітичного життя відіграло віче? Поясніть, чому вплив ради бояр у державі зростає, хоча законодавчого оформлення (на зразок європейських держав) у Галицько-Волинському князівстві XIII ст. вона не мала.

Розкажіть про офіційний «Галицько-Волинський літопис», який зафіксував події між 1201–1292 рр.

Сформулюйте об'єктивні причини розпаду держави Романовичів.

У четвертому питанні охарактеризуйте язичницький період розвитку культури східних слов'ян.

Проаналізуйте особливості впровадження християнства на Русі. Яку роль відіграло християнство у культурогенезі слов'ян?

Висвітліть просвітительську діяльність серед слов'янського люду Кирила і Мефодія. Розгляньте шляхи культурного впливу, що здійснювався із Візантії через Моравію та Болгарію.

Розкажіть про появу в Русі писемної культури, яка сприяла швидкому розвитку освіти і науки. Які функції виконували старослов'янська (церковнослов'янська) і давньоруська мови? Коли виникло вітчизняне літописання і література? Як відбувалося формування жанрів давньоруської літератури? Охарактеризуйте оригінальні пам'ятки духовної культури.

Проаналізуйте мистецтво Русі: архітектурно-художні особливості культового і палацового будівництва; іконопис; майстерність декоративно-ужиткового мистецтва тощо. Наголосіть: разом із мурованою архітектурою в Київській Русі розвивається монументальний живопис – фрески та мозаїки. Унікальні зразки збереглися у Софії Київській та церкві Спаса на Берестові. Прокоментуйте розвиток декоративно-ужиткового та ювелірного мистецтва.

Які культурні особливості мала Галицько-Волинська держава? Закцентуйте увагу на західноєвропейських впливах та їх поєднанні з україно-візантійською традицією. Згадайте унікальну школу іконопису, неповторні літописи з використанням різноманітних художніх прийомів.

Прокоментуйте досягнення у містобудуванні та архітектурі. Підкресліть: лише за правління Ярослава Осмомисла галицькі майстри створили чудові споруди: князівський палац, Успенський собор, Церква Св. Пантелеймона. Чи повсюдно тоді культові споруди прикрашали скульптурними масками, позолотою, вітражами, кольоровим розписом? Які художні техніки ремесла застосовувалися у той час?

Документи та матеріали

ПИСЬМОВА ЗГОДА ПАПИ ІНОКЕНТІЯ ІV ПРИЙНЯТИ «КОРОЛІВСТВО» ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО ПІД СВОЄ ЗАСТУПНИЦТВО

(1246 р., травня 3)

Найяснішому королю Русі – єпископ Інокентій, слуга слуг Божих. Оскільки ми намірені удостоїти тебе і твоє Королівство як нову ниву [Господню] особливою милістю і благословенням, то

охоче відгукнулися на твої прохання і доброзичливо вислухали твої просьби, покладаючись на милість Бога. Схилені твоїми благаннями, ми приймаємо тебе і згадане Королівство під заступництво святого Петра і наше, [що] й підтверджуємо сьогоднішнім листом. Нехай не буде нікому з людей дозволено порушувати цю сторінку нашого покровительства або в нерозсудному зухвальстві виступати проти нього. Коли ж хто-небудь насмілиться це зробити, то хай він знає, що викличе на себе гнів усемогутнього Бога і святих апостолів Петра і Павла.

Історія України: хрестоматія / уряд. В. М. Литвин. Київ: Наук, думка, 2013. С. 91.

Практичне заняття 2

УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ В СЕРЕДИНІ XVII ст.

Ключові питання з теми

1. Формування Богданом Хмельницьким козацької держави.
2. Руїна української державності.
3. Розвиток культури під час становлення козацької держави.

Основні поняття: автономія, бароко, Військо Запорозьке, генеральна рада, гетьман, Гетьманщина, козацька старшина, національна державна ідея, протекторат, революція, Руїна, Українська козацька держава.

Персоналії: Брюховецький Іван, Виговський Іван, Дорошенко Петро, Многогрішний Дем'ян, Самойлович Іван, Тетеря Павло, Ханенко Михайло, Хмельницький Богдан, Хмельницький Юрій.

Література: [3–5]; [9]; [11]; [17]; [30]; [31]; [42]; [43]; [51]; [52]; [55]; [57]; [58]; [62]; [64].

Проблемно-пошукові завдання

Розгляд **першого питання** варто розпочати з огляду козацьких військових перемог 1648 року. Поясніть, як вони змінили Україну.

Охарактеризуйте завершення формування козацтва як окремого соціального стану. Чому саме козацтво виявилось спроможним до державотворчих функцій?

Порівняйте і проаналізуйте різні підходи дослідників до ідентифікації подій середини XVII ст. Який підхід, на вашу думку, є найбільш обґрунтованим? Визначте хронологічні межі існування козацької держави.

Як ви розумієте термін «революція»? Назвіть аргументи істориків, які визначають події середини XVII ст. як «національну революцію». Проаналізуйте зміни на рубежі 1648–1649 років, які спричинили виникнення української державно-політичної автономії у складі Речі Посполитої, а згодом – козацької держави. Дослідіть трансформацію поглядів козацтва, і зокрема Б. Хмельницького, щодо концепції національної державної ідеї. Порівняйте умови Зборівського і Білоцерківського договорів. Означте територію козацької держави. У чому полягає унікальність адміністративного поділу новоствореної української держави?

З'ясуйте, чому офіційною назвою козацької держави було «Військо Запорозьке». Наголосіть, що у сучасній історіографії закріпилися ще й такі назви: «Гетьманщина», «Козацька держава» та «Українська козацька держава». Зауважте, що політична модель козацької держави вибудовувалася на засадах воєнної демократії, вкоріненої у політичних практиках Запорозької Січі.

Визначте, до якої з форм державного правління тяжіло Військо Запорозьке. Яку владу зосереджував у своїх руках гетьман? Якою була роль генеральної (військової) ради та генерального уряду? Визначте склад і повноваження цих органів влади. Як змінилася роль цих органів у другій половині XVII ст.? Уточніть, коли і чому Б. Хмельницький став впроваджувати ідею централізації управління та спадкоємності гетьманської влади. На яких принципових засадах це відбувалося?

Проаналізуйте основні ознаки козацької держави за Б. Хмельницького. Дослідіть зміни соціально-економічного устрою на відвойованих у Речі Посполитої українських землях, розгляньте податкову та митну системи, охарактеризуйте судоустрій.

Якою була діяльність української держави на міжнародній арені? Наведіть приклади дипломатичних контактів Б. Хмельницького. Якими були їх головні завдання і цілі?

Чому у пошуках союзника гетьман обирає Московське царство? Простежте підготовку і укладання українсько-

російського союзу 1654 р. Визначте і прокоментуйте пріоритети та цілі в укладенні цього союзу для обох сторін. Розкрийте зміст «Березневих статей» 1654 р. Наведіть різні оцінки цих статей. Чому оцінки носять полярний характер? **Висловіть свої судження щодо далекосяжних наслідків союзу між Гетьманщиною і Московським царством для української державності.**

Скориставшись відеоматеріалами Я. Грицака «Війна і творення України. Епізод 2. Козацька доба» [55], прокоментуйте процес зародження національної ідеї у XVII ст., становлення і розвиток козацької держави Б. Хмельницького. Зробіть власні висновки.

Розглядаючи друге питання, варто зважати на роль зовнішніх і внутрішніх чинників в історії української державності після смерті Б. Хмельницького, зокрема наслідки союзу з Московським царством і боротьбу за владу серед козацької політичної еліти. Відобразіть стан дискусії в історичній науці щодо трактування історичного та історіографічного терміну «Руїна». Чи відповідає, на вашу думку, цей термін історичним реаліям другої половини XVII ст.?

Охарактеризуйте період першого гетьманування Ю. Хмельницького та прихід до влади І. Виговського. Яку зовнішню та внутрішню політику вони проводили? Що підштовхнуло І. Виговського піти на переговори з Річчю Посполитою?

Використовуючи розміщений нижче текст Гадяцького трактату 1658 р., визначте і прокоментуйте його головні положення, дайте оцінку. Проаналізуйте причини падіння І. Виговського і краху його політичного проєкту.

Охарактеризуйте друге гетьманування Ю. Хмельницького (1659–1663). На прикладі Переяславських статей 1659 р. покажіть процес посилення російської присутності в Україні. Чому частина козацької старшини схилила Ю. Хмельницького до підписання Слободищенського трактату 1660 р.? До чого це призвело?

З'ясуйте причини розколу Української козацької держави на два гетьманства – Правобережне та Лівобережне. Проаналізуйте зовнішню та внутрішню політику гетьманів Лівобережної України та Правобережної України. Наведіть факти

визнання гетьманами одночасної підлеглості кільком монархічним володарям та постійної зміни зовнішньополітичної орієнтації.

Які були наслідки Андрусівської угоди (1667 р.) для України? Висловіть своє судження щодо того, чому Військо Запорозьке втратило територіальну цілісність.

Охарактеризуйте гетьманування П. Дорошенка (1665–1676). Які були плани гетьмана у зовнішній політиці? Покажіть намагання П. Дорошенка об'єднати обидві частини України. Поясніть причини прийняття П. Дорошенком у 1669 р. турецького протекторату. Які наслідки мав Бучацький договір 1672 р.? Яке значення мало складання П. Дорошенком гетьманських повноважень у 1676 р. для подальшої долі Гетьманщини? Чому українська еліта виявилася тоді неспроможною до консолідації та спротиву?

Які уроки сучасній Україні потрібно засвоїти з доби Руїни? Чи варто розцінювати Руїну виключно деструктивною з точки зору побудови української державності?

Розглядаючи **третє питання, простежте як козацькі державотворчі процеси вплинули на розвиток української культури.** Доведіть, що середина XVII ст. для України – період завершення ренесансного етапу і початку культури бароко. Підтвердіть прикладами думку, що українське бароко утворило оригінальний і блискучий синтез західноєвропейських барокових форм та місцевих мистецьких традицій. Поясніть, чи був вплив західноєвропейського стилю рівномірним на усій території України?

Визначте та порівняйте характер, головні риси та ознаки європейського і українського бароко. Хто був основним замовником барокових творів? Чи впливали вподобання замовників на естетичний зміст барокових ікон, іконостасів, епітафій, культових і житлових приміщень? Поясніть, чому бароко в Україні набуло невластивих йому демократичних рис? Чи виправдано українське бароко ще називають козацьким?

Обґрунтуйте або спростуйте твердження, що найбільш яскраво українське бароко відобразилося у культовій архітектурі. На прикладах доведіть, що самостійна творчість українських майстрів розпочалася в другій половині XVII ст. та досягла найбільшого розквіту за гетьмана І. Мазепи. Назвіть представників козацької старшини, які власними заходами і

коштами споруджували храми, дарували коштовний ритуальний посуд, ікони, церковні книги. Спробуйте самостійно візуалізувати образ козацького собору.

Відслідкуйте історію заснування Києво-Могилянської академії, визначте її роль у розвитку освіти, культурного та духовного життя. Розгляньте заснування друкарень у Лівобережній і Правобережній Україні. Які друковані книги на той час були затребуваними? Проілюструйте інтенсивний розвиток барокової літератури, назвіть її нові жанри та характерні риси. Розкажіть про український театр, зокрема й вертепи.

Поясніть, як розвивалось образотворче мистецтво цього періоду. Охарактеризуйте основні жанри монументального і станкового живопису, сфокусуйте увагу на портреті («парсуні»), що набув широкого розповсюдження. Серед розмаїття символів і образів українського бароко назвіть ті, що набули особливого поширення.

Проглянувши запропонований відеоматеріал Т. Компаніченко «Музика українського бароко» [57], доведіть, що українська музика стилю бароко є одним із найвищих досягнень національного мистецтва.

Чи здійснила українська культура XVII ст. ривок у своєму розвитку, чи зуміла «наздогнати» європейську культуру в ранньомодерний час, чи вдалося їй створити власні оригінальні надбання? Спробуйте відповісти на ці питання обгрунтовано.

Документи та матеріали

ТЕКСТ ГАДЯЦЬКОГО ДОГОВОРУ

**від 6 вересня 1658 р.,
ратифікований сеймом Речі Посполитої (1659 р., травня
12/22)**

[...] Вічний мир, який ніколи не буде розірваний, постановили ми таким чином: Релігія грецька стародавня, така, з якою стародавня Русь долучилася до Корони Польської, аби залишалася при своїх прерогативах і вільним вживанню свого богослужіння по всіх містах і містечках, селах в Короні Польській і Великому князівстві Литовському, так далеко, як сягає мова народу руського. [...] Академію в Києві його королівська милість і стани коронні дозволяють заснувати [...]. Другу таку ж Академію його

королівська милість наш милостивий пан і стани коронні й Великого князівства Литовського дозволяють заснувати там, де для неї підшукають відповідне місце [...].

Оскільки вельможний гетьман з Військом Запорізьким, відірвані від Речі Посполитої, з любові до його королівської милості, свого милостивого пана і до власної вітчизни повертаються, зрікаючись сторонніх протекцій, то його королівська милість наш милостивий пан і всі стани коронні й Великого князівства Литовського вічною амністією, тобто вічним забуттям, покривають все те, що з обох сторін допустив Пан Бог [...].

[...] Уся Річ Посполита народу Польського і Великого князівства Литовського і Руського, і належних до них провінцій відновлюється цілком такою, як була перед війною, тобто, ці народи у своїх кордонах і при своїх свободах мають залишатися непорушно [...]. Чисельність Війська Запорізького має бути тридцять тисяч, або як вельможний гетьман запорізький подасть у реєстрі [...]. Стояти Військо Запорізьке має в тих воєводствах і маєтках, де воно було перед війною. Підтверджуються усілякі вольності, надані війську привілеями найясніших королів, козаки залишаються при своїх стародавніх вольностях і звичаях. [...] Якби дійшло у його королівської милості, станів коронних і Великого князівства Литовського до укладення пактів з московським царем, має бути застережена непорушність вельможного гетьмана, Війська Запорізького нинішньої постанови. [...]

Історія України: хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2013. С. 235-236.

Практичне заняття 3

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ХІХ ст.

Ключові питання з теми

1. Ідеї української держаної автономії, федералізму та самостійності в Наддніпрянщині.
2. Погляди на українську державність на західноукраїнських землях.
3. Українська культура доби національного відродження.

Основні поняття: автономія, Валуєвський циркуляр, громадівський рух, Головна руська рада, Емський акт, «Київська старовина», Кирило-Мефодіївське братство, москвофіли, наукове товариство імені Т. Шевченка, народовці, націоналізм, «Основа», «Русалка Дністрова», «Просвіта», реалізм, романтизм, русифікація, теорія офіційної народності, українофіли, хлопомани, федералізм.

Персоналії: Антонович Володимир, Головацький Яків, Вербицький Михайло, Гулак-Артемівський Петро, Драгоманов Михайло, Заньковецька Марія, Капніст Василь, Кониський Олександр, Костомаров Микола, Котляревський Іван, Кропивницький Марко, Куліш Пантелеймон, Лисенко Микола, Максимович Михайло, Нечуй-Левицький Іван, Старицький Михайло, Франко Іван, Шашкевич Маркіян, Шевченко Тарас, Чубинський Петро.

Література: [3–5]; [9]. [11–13]; [22]; [23]; [30]; [31]; [40]; [56].

Проблемно-пошукові завдання

Розпочинаючи підготовку до **першого питання** поміркуйте, який вплив мали ідеї просвітництва, Французької революції та доби наполеонівських війн на пробудження національного життя поневолених слов'янських народів, і у тому числі й українців.

Поясніть причини виникнення автономістського руху. Почніть з розгляду діяльності Новгород-Сіверського гуртка.

Які державницькі погляди обстоювали його члени? Використовуючи нижче запропоновані документи, поясніть, у чому полягала сутність місії В. Капніста до Берліну.

Слід мати на увазі, що, не зважаючи на провал місії В. Капніста, ідеї українського автономізму в подальшому не згасли. Зокрема, під впливом руху слов'янських народів у політичній ідеології українства відбувся поворот від автономізму до ідеї слов'янської єдності та міжслов'янського федералізму.

Зупиніться на діяльності Кирило-Мефодіївського братства та проаналізуйте його програмні і статутні документи. Поясніть, що змінилося в ідеології кирило-мефодіївців у порівнянні з членами «Товариства об'єднаних слов'ян».

З'ясуйте, які форми державності пропонували члени Кирило-Мефодіївського товариства.

Проаналізуйте політичну діяльність М. Драгоманова.

Які форми державності він пропонував?

Зупиніться на діяльності таємної організації «Братство тарасівців».

З'ясуйте, яку форму державності обстоювали її члени.

Готуючись до відповіді на друге питання, з'ясуйте коли і за яких обставин українські землі увійшли до складу монархії Габсбургів. Поясніть, як австрійське підпорядкування вплинуло на політичне та культурне життя цих територій. Зупиніться на діяльності Головної руської ради.

Прокоментуйте державницькі погляди членів Головної руської ради.

Як конституційні реформи в Австро-Угорській імперії вплинули на становище українців?

Порівняйте політику австрійської та російської влади в «українському питанні». З'ясуйте яку роль у ставленні до українства відіграла російська офіційна ідеологія.

У чому полягали причини польсько-українського протиріччя в Галичині?

Поясніть причини виникнення народовської та москвофільської течій. З'ясуйте роль російського фактору у виникненні москвофільства.

Які державницькі погляди обстоювали народовці та москвофіли?

Проаналізуйте громадсько-політичну діяльність І. Франка.

З'ясуйте його державницькі погляди.

При висвітленні **третього питання** в контексті кожного періоду «національного відродження» з'ясуйте характерні риси розвитку української культури в Наддніпрянській Україні.

Поясніть, як «національне відродження» вплинуло на розвиток літератури, освіти, науки (в тому числі й появі історичних праць), мовознавства, вивчення фольклору, образотворчого, архітектурного, театрального мистецтва та музейної справи в Наддніпрянщині (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.).

Аналізуючи розвиток національної культури в Галичині, Буковині та Закарпатті в цей період, з'ясуйте, як австрійські реформи «освіченого абсолютизму» та ідеї романтизму вплинули на українське «національне відродження» на цих територіях. Які особливості були йому властиві в порівнянні з Наддніпрянщиною?

Проаналізуйте діяльність «Руської трійці». Дайте оцінку внеску «трійчан» у піднятті національної свідомості в Галичині.

З'ясуйте, як відбувався процес культурно-національного «відродження» на Закарпатті.

У контексті висвітлення розвитку національної культури Наддніпрянщини другої половини XIX ст. визначте її загальні особливості. Проаналізуйте діяльність громадських організацій, зокрема їх зусилля в пробудженні національної свідомості українського народу.

З'ясуйте, під впливом яких факторів російська влада в цей час почала гоніння на українську культуру.

Проаналізуйте розвиток освіти, науки, літератури, фольклору, архітектурного, театрального, музичного, образотворчого мистецтва та музейної справи в Наддніпрянській Україні в зазначений період.

Розглядаючи культурне життя на західноукраїнських землях другої половини XIX ст. врахуйте, що в цей час набирала сили ідея національної єдності між Наддніпрянщиною та Галичиною. З'ясуйте в чому вона проявилася.

Оцініть внесок народовців та радикалів у поширення українознавства на цій території.

Поясніть, чому австрійці наприкінці XIX ст. фактично надали українцям національно-державницьку автономію. Як це вплинуло на розвиток національної культури.

Проаналізуйте розвиток освіти, науки, літератури, театрального, музичного, архітектурного, образотворчого мистецтва та музейної справи в українських регіонах Австро-Угорщини в зазначений період.

Документи та матеріали

ЗВЕРНЕННЯ В. КАПНІСТА ДО МІНІСТРА ПРУССІЇ Е. ГЕРЦБЕРГА З ПОХАННЯМ ПРО КОНФІДЕНЦІЙНУ ЗУСТРІЧ

(1791 р., квітень)

Пане! Благаю вашу милість вибачити сміливість, що я дозволяю [собі] звернутися безпосередньо до Вас. Дуже важлива державна справа, яка привела мене з віддаленої країни до Вашої милості, вимагає якнайшвидшого полагодження і якнайбільшої таємниці. Отже, пане, зважуюся якнайсмирненніше просити Вас зволити

прийняти мене окремо; моя місія така, що її можна відкрити лише Вашій милості. Маю честь залишатися з найглибшою повагою, Пане, Вашої милості дуже смирним і дуже покірним слугою.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА Е. ГЕРЦБЕРГА КОРОЛЮ ПРУССІЇ З ПРИВОДУ МІСІЇ В. КАПНІСТА

(1791 р., квітня 24)

Вважаю своїм обов'язком якнайсмирніше доповісти Вашій величності, що до мене таємно прибув дворянин з Малоросії або Російської України, який називає себе Капністом і який про себе каже, що він маєтний дворянин у цій же країні, що мав титул двірського радника і навіть посаду на заводах. Він твердить, що [його] післали мешканці цієї країни, що доведені до крайнього відчаю тиранією, яку російський уряд, а саме князь Потьомкін, здійснювали над ними, та що він хотів би знати, чи на випадок війни вони зможуть сподіватися на протекцію Вашої Величності – в такому випадку вони спробують скинути російське ярмо. Він каже, що це була країна давніх запорозьких козаків, від яких забрали всі їхні привілеї, кинувши їх під ноги росіян, що з них сформували 28 кавалерійських полків по 800 чоловік в кожному, які добре виконували службу, наперекір собі, і не хотіли нічого іншого, як відновити давній козацький лад; що імператриця сформувала з них п'ять губернаторств у Катеринославі, Кракові [!], Києві і т. д. [...]. Все ж таки, я йому сказав, що я не можу вплутуватися до пропозицій такого роду; що Ваша милість також не захоче про це слухати, доки Ви дотримуетесь миру з Росією; що, якщо вибухне війна, тоді їм доведеться думати, що треба зробити, щоб шукати і отримати підтримку Вашої Величності. [...].

Історія України: хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013. С. 358–359.

Практичне заняття 4

ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ 1917–1921 рр.

Ключові питання з теми

1. Державотворчі процеси Української Центральної Ради: від автономізму до самостійності.

2. Українська гетьманська держава як альтернатива УНР.
3. ЗУНР та Директорія УНР: здобутки і прорахунки в державній політиці.
4. Українська культура під час Української революції 1917–1921.

Основні поняття: автономія, Генеральний секретаріат, Гетьманат, Директорія, Західноукраїнська Народна Республіка, соборність, Українська Галицька армія, Українська Держава, Українська Народна Республіка, Українська революція, Універсал, Центральна Рада, федерація.

Персоналії: Вернадський Володимир, Винниченко Володимир, Вітовський Дмитро, Голубович Всеволод, Грушевський Михайло, Коновалець Євген, Кричевський Василь, Нарбут Георгій, Петрушевич Євген, Петлюра Симон, Скоропадський Павло.

Література: [3–6]; [9]; [11]; [28]; [30]; [40]; [41]; [45]; [59]; [62].

Проблемно-пошукові завдання

Пристаюючи до розгляду першого питання, **охарактеризуйте політичне становище України після падіння самодержавства в Росії.** Який вплив мала Лютнева революція 1917 р. на національно-визвольні рухи? Чи можна підтримати думку: «створення Української Центральної Ради (УЦР) є початком Української революції 1917–1921, що ознаменувала новий етап української державності»?

З'ясуйте, які українські політичні сили делегували своїх представників до складу УЦР. Прокоментуйте значення Всеукраїнського національного конгресу (19-21.04.1917) та I і II Всеукраїнського військового з'їзду (травень, червень 1917) у легітимізації УЦР і формулюванні політичних вимог? Поясніть, чому на початковому етапі УЦР домагалася національно-територіальної автономії України у складі реформованої федеративної Росії.

Проаналізуйте зміст I та II Універсалів УЦР. Прокоментуйте створення Генерального секретаріату. Вкажіть, у чому проявився компромісний характер II Універсалу? Охарактеризуйте стосунки УЦР і Тимчасового уряду. У чому причини конфлікту між ними? Чому «Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» (04.08.1917) ще більше загострила цей конфлікт?

Висловіть свої судження стосовно змін державотворчої діяльності УЦР після більшовицького перевороту в Петрограді. Вкажіть причини проголошення III Універсалу УЦР, розкрийте його основні положення? Як більшовицький уряд зреагував на проголошення УНР? Прокоментуйте «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради» (16.12.1917). Чи прийняла УЦР цей ультиматум? Як Всеукраїнський з'їзд рад (17-19.12.1917) сприйняв категоричні вимоги більшовиків? Чи легітимним, на вашу думку, був I Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові (24-25.12.1917)? Які рішення він прийняв? Які були наслідки цих рішень?

Висвітліть боротьбу УЦР за збереження національної держави під час більшовицької агресії. Надайте докази гібридної та повномасштабної війни радянської Росії проти УНР за УЦР. З'ясуйте, за яких обставин УЦР проголосила IV Універсал і яку роль він відіграв у подальшій долі української державності.

Проаналізуйте та порівняйте зміст III і IV Універсалів. Вкажіть, яку роль мали відіграти Установчі Збори України у майбутньому? Знайдіть у тексті IV Універсалу підтвердження позиціонування УЦР як демократичного органу влади.

Підкріпіть аргументами набуття суб'єктності УНР у міжнародних відносинах. Прокоментуйте Берестейський мирний договір з блоком Центральних держав (09.02.1918) та його наслідки для УНР.

Проаналізуйте основні положення Конституції УНР («Статут про державний устрій, права і вільності УНР») та причини державного перевороту 29 квітня 1918 р. Висловіть свої судження стосовно того, чи стала УЦР фундатором українського державотворення у ХХ ст.

Висвітлюючи друге питання, з'ясуйте обставини, за яких **П. Скоропадський став гетьманом.** Вкажіть, які виклики постали перед новою владою, чи наповнились новим змістом державотворчі процеси? Прокоментуйте різночитання українських істориків щодо визначення форми правління Української держави.

Проаналізуйте перші офіційні документи гетьмана П. Скоропадського – «Грамоту до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України».

Якою була архітектура гетьманського управління в центрі і на місцях? Чому більшість чиновників зіткнулися із незадоволенням місцевого населення?

Визначте сильні та слабкі сторони внутрішньої політики Української держави. Прокоментуйте судову та земельну реформи. Як проходила розбудова українських збройних сил та державної служби? Висвітліть успіхи в освіті, науці та культурі. Чим були викликані зміни політичної та соціальної ситуації?

Визначте сильні сторони зовнішньої політики Української держави. Назвіть країни, з якими були встановлені дипломатичні відносини. Охарактеризуйте перебіг переговорів Української Держави з більшовицькою Росією. Чому на початку листопада 1918 р. гетьманат втратив зовнішню військову опору? Чим обумовлена поява «Грамоти до всіх українських громадян і козаків» (14.11.1918), дайте оцінку цьому документові.

Охарактеризуйте формування опозиції правлінню П. Скоропадського. Чому П. Скоропадському не вдалося втримати владу?

Переглянувши відеоматеріал В. Марасва «Павло Скоропадський: еволюція «не надто переконаного українця» [59], відслідкуйте і проаналізуйте зміни політичних поглядів П. Скоропадського і дайте власну оцінку його постаті.

Розгляд третього питання рекомендуємо почати з характеристики національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Установіть роль Української Національної Ради у національно-державному відродженні. Прокоментуйте проголошення ЗУНР. Вкажіть форми легітимізації нової влади. Чи спроможні були керманічі ЗУНР вирішити питання об'єднання усіх західноукраїнських земель?

Детально розгляньте державне будівництво ЗУНР, акцентуйте на органах влади та державних символах. Надайте докази інтерпретації ЗУНР австрійських державних традицій у творенні законодавчих актів і нових прагнень дотримуватися демократичних засад у державотворенні. Прокоментуйте успіхи у військовій справі та зовнішній політиці? Охарактеризуйте спробу встановлення зв'язків ЗУНР з урядом Української Держави.

Характеризуючи відновлення УНР, виходьте з того, що це був найбільш тривалий, і, з огляду на військово-політичні

обставини, найбільш складний етап державотворення у ході Української революції. Пригадайте, з якою метою створювалася Директорія? Окресліть продуктивну розбудову основних засад республіканського ладу у грудні 1918 – січні 1919 рр.

Яке значення для творення та захисту української державності мала «Ухвала Української національної ради про злуку ЗУНР і УНР в єдину Українську Народну Республіку» (22.01.1919)? З якою метою був скликаний Трудовий конгрес? У чому полягали суперечності при визначенні форми державної влади?

Проаналізуйте, як зовнішня агресія і війна на декілька фронтів позначилися на дієспроможності Директорії. Вкажіть міста, що були столицями УНР.

Чому Директорії УНР не вдалося дійти згоди з державами Антанти? У чому полягали розбіжності у поглядах на побудову української державності диктатора ЗУНР Є. Петрушевича та лідера УНР С. Петлюри? Що змусило Директорію укласти союзний договір з Польщею (21.04.1920)? До чого це призвело?

Обґрунтуйте, чому Директорія втратила контроль над розвитком подій.

Якою була подальша доля українських земель після поразки Української революції 1917–1921 рр.? Акцентуйте на тому, що це був вагомий і трагічний досвід державотворення. Визначте, чому українській політичній еліті не вдалося повною мірою втілити у життя ідею відродження державності. Які були геополітичні чинники та проблеми внутрішнього характеру?

Зосередьтеся на уроках Української революції. Чи є вони актуальними для сучасної України?

Розглядаючи четверте питання, проаналізуйте особливості розвитку української культури у 1917–1921 рр. Наголосіть на тому, що розвиток української культури у цей час відбувався у досить складних революційних умовах. Доведіть, що усі національні уряди виявили однакове бачення, державницький підхід і послідовність у питаннях підтримки і розвитку української культури. Відзначте успіхи в освіті, науці, видавничій, музейній, архівній справі.

У чому полягали особливості літературного процесу, визначте основні його напрями?

Як політичні реалії 1917–1921 впливали на релігійне життя?

Який з українських урядів у цей час опікувався розвитком культури національних меншин на території України? Відповідь обґрунтуйте.

Проаналізуйте розвиток театрального, музичного та образотворчого мистецтва. Державність потребувала свого офіційно визнаного герба, печаток, військової уніформи, унормованої форми державних документів тощо. Назвіть тогочасних художників, які почали активні творчі пошуки у цьому напрямі. Хто розробив проекти Великого і Малого державного герба УНР? Назвіть автора дизайну державної печатки УНР, проєктів грошових банкнот.

Охарактеризуйте стан авіації після повалення самодержавства, заходи УЦР щодо формування українського повітряного флоту. Покажіть, які реорганізації були проведені у період Гетьманату. Розкрийте основні дії Директорії УНР щодо формування військово-повітряних сил, відзначте створення авіаційних підрозділів в УГА. Сформулюйте власну думку щодо розвитку авіації України у цей складний час.

Підсумовуючи, зазначте, що, всупереч багатьом викликам і труднощам, процес національно-культурного відродження продовжувався. **Як вплинули досягнення у культурній царині цього періоду на подальший розвиток української культури?**

Документи та матеріали

УХВАЛА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ЗЛУКУ ЗУНР І УНР В ЄДИНУ УКРАЇНСЬКУ НАРОДНУ РЕСПУБЛІКУ І ВІДОЗВА ДИРЕКТОРІЇ УНР ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

(1919 р., січня 3)

[...] Українська Національна Рада постановила: Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єдинене з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцілну, суверенну Народну

Практичне заняття 5

УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945)

Ключові питання з теми

1. Українське питання напередодні та на початку Другої світової війни.
2. Окупаційний режим на території України.
3. Рух Опору в боротьбі за українську незалежну державу.
4. Українська культура в роки Другої світової війни.

Основні поняття: Акт про відновлення Української держави, анексія, геноцид, голокост, Галичина, «новий порядок», окупаційний режим, ОУН (б), ОУН (м), «пакт Молотова-Ріббентропа», план «Барбаросса», план «Ост», «Поліська Січ», «радянська», «Рейскомісаріат Україна», Трансністрія, Українська Головна Визвольна Рада (УГВР), Українська Національна Армія (УНА), Українське державне правління (УДП), Українська Повстанська Армія (УПА).

Персоналії: Бандера Степан, Боровець Тарас («Бульба»), Волошин Августин, Довженко Олександр, Корнійчук Олександр, Левицький Андрій, Мельник Андрій, Оглоблин Олександр, Сосюра Володимир, Стецько Ярослав, Теліга Олена, Шептицький Андрій.

Література: [3]; [4]; [10]; [11]; [14]; [15]; [31]; [33]; [34]; [36]; [40]; [46]; [50], [60]; [61].

Проблемно-пошукові завдання

Готуючись до відповіді на **перше питання** з'ясуйте до складу яких держав входили українські землі наприкінці 1930-х рр.

Поясніть сутність «української проблеми» в контексті міжнародної політики напередодні Другої світової війни.

З'ясуйте наслідки «мюнхенської змови» 1938 р., зокрема для Закарпаття. Зупиніться на розбудові української державності на цій території.

Поясніть за яких обставин Західна Україна, Буковина та Бессарабія увійшли до складу УРСР. Проаналізуйте адміністративно-територіальні зміни у цих землях.

З'ясуйте, які заходи здійснила радянська влада з метою легалізації себе на території Західної України.

Що таке «радянiзацiя»? Як вона здiйснювалася на Галичинi та Волини?

При вiдповiдi на **друге питання** з'ясуйте, якi полiтичнi плани мало керiвництво Третього Рейху стосовно майбутнiх українських земель напередоднi нiмецько-радянської вiйни. Як змiнилося ставлення нацистського полiтичного керiвництва до українського питання з початком вiйни?

Сформулюйте мету й сутнiсть нацистського окупацiйного режиму на територiї України.

Висвітлiть новий адмiнiстративний подiл українських земель, окупованих Нiмеччиною та її союзниками.

Якою була економiчна та соцiальна полiтика нацистiв та їх союзникiв на окупованiй територiї України?

При висвітленнi **третього питання** майте на увазi, що в цей перiод основнi українськi полiтичнi сили в емиграцiї були представленi: Державним центром УНР в екзилi, прихильниками колишнього гетьмана П. Скоропадського та Органiзацiєю українських нацiоналiстiв (ОУН). Слiд взяти до уваги, що, незважаючи на помiтнi розбiжностi, усi полiтичнi органiзацiї українства вороже ставилися до бiльшовизму i виступали за вiдновлення незалежної української держави у рiзних формах.

З'ясуйте чому українство на початку вiйни пов'язувало свої плани щодо вiдновлення державностi лише з Нiмеччиною. Чим пояснюється така їхня позицiя?

Використовуючи запропонований нижче документ, висвітлiть спроби ОУН (б) в цей час вiдновити державнiсть на окупованiй нацистами територiї України. **З'ясуйте чому лiдери цiєї органiзацiї вирiшилися пiти на такий крок. Якою була реакцiя на це вищого нацистського керiвництва?**

Пояснiть, коли i чому серед українства, яке складалося з представникiв рiзних течiй, почала формуватися опозицiя нацистськiй владi.

Проаналiзуйте подальшу боротьбу українства за нацiональну державнiсть, зокрема висвітлiть полiтичну та вiйськову дiяльнiсть бандерiвської ОУН.

Висвітлюючи **четверте питання**, з'ясуйте стан української культури на окупованiй нацистами територiї. Майте на увазi, що вище керiвництво нацистської Нiмеччини з iдеологiчних причин не

було зацікавлене у розвитку української культури, а лише використовувало її прояви у своїх цілях.

З'ясуйте особливості політики нацистської окупаційної влади щодо освіти, науки, театрального мистецтва, кінематографії та церковного життя.

Висвітлюючи становище радянської української культури, враховуйте, що з метою залучення українського народу до боротьби з нацистською Німеччиною, вище радянське партійне керівництво розгорнуло діяльність, спрямовану на піднесення українського радянського патріотизму в різних сферах культурного життя.

Чому найбільш виразно тема радянського патріотизму знайшла своє відображення у творчості українських радянських письменників?

Варто звернути увагу, що тогочасне кіномистецтво радянська влада також використовувала в пропагандистських цілях. Цю ж мету обслуговувало й образотворче мистецтво. Наведіть приклади.

Проаналізуйте діяльність української науково-технічної інтелігенції в радянському тилу.

Документи та матеріали

АКТ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, ВИГОЛОШЕНИЙ ВІД ІМЕНІ ОУН

30 червня 1941 р.

1. Волею українського народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української держави, за яку покладали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця й вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває весь український нарід не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава. Суверенна українська влада запевнить українському народові лад та порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння всіх його потреб.

2. На західних землях України твориться українська влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України – Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з націонал-соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації. Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий лад у цілому світі. Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава [...].

Історія України : хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2013. С. 721-722.

Практичне заняття 6

УРСР В УМОВАХ НАРОСТАННЯ КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (1964–1991)

Ключові питання з теми

1. Наростання кризи в суспільно-політичному житті УРСР (1964–1985).
2. УРСР у період перебудови в СРСР. Боротьба за державний суверенітет України (1985–1991).
3. Культура в УРСР у 1964–1991 рр.

Основні поняття: гласність, дисидентство, Народний рух України за перебудову, неосталінізм, перебудова, Українська Гельсінська група, Український національний фронт, Українська робітничо-селянська спілка.

Персоналії: Брежнев Леонід, Григоренко Петро, Дзюба Іван, Довженко Олександр, Дяк Михайло, Кандиба Іван, Корольов Сергій, Красівський Зеновій, Лук'яненко Левко, Світличний Іван, Стус Василь, Шелест Петро.

Література: [1], [3–6]; [9]; [11]; [15]; [26]; [30]; [32]; [38]; [40]; [48]; [49]; [62].

Проблемно-пошукові завдання

Розгляд першого питання рекомендуємо почати з **характеристики загальної суспільно-політичної ситуації, що склалася в УРСР у середині 60-х років ХХ ст.** Чи відбулися принципові зміни

у статусі УРСР у складі СРСР? Визначте, який характер мали реформи Микити Хрущова? Чи вплинули вони на основи тоталітаризму? Як позначилися реформи на державному будівництві?

Що відбувалося в політичному житті країни? Покажіть, що згорання демократичних процесів, наступ тоталітаризму на різні напрями суспільного життя, порушення конституційних норм щодо свободи совісті спричинили виникнення нової форми боротьби за політичні, національні, культурні права.

Надайте характеристику новому опозиційному руху – дисидентству, яке зародилося наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років в УРСР. Чи можемо ми стверджувати, що цей рух був першопаростю альтернативного суспільства та концентрував опозиційні інтелектуальні сили? Зафіксуйте, коли відбулося оформлення ідеології дисидентства. Покажіть соціальну базу опозиційного руху. Прокоментуйте «Відкритий лист» до ООН, написаний українськими політв'язнями мордовських концтаборів. Слід врахувати, що дисидентський рух на відміну від повоєнного національного руху опору відмовився від збройних методів боротьби і розвивався як легально, так і в підпіллі. Визначте специфіку дисидентського руху. Проаналізуйте діяльність перших дисидентських організацій («Об'єднана партія визволення України», «Об'єднання», «Українська робітничо-селянська спілка» (УРСС), «Український національний фронт»); з'ясуйте зміст їхніх програмних вимог та порівняйте їх.

Розкрийте особливості діяльності основних течій дисидентського руху (правозахисне або демократичне, релігійне, національне-орієнтовне дисидентство). Сформулюйте, які прагнення об'єднували всі три напрями дисидентства.

Простежте діяльність Української Гельсінкської групи (УГГ), яка, з метою поглиблення опору режимові, намагалася поєднати боротьбу українців як нації з боротьбою інших націй за свободу.

З'ясуйте, яким чином опозиційний рух вплинув на ситуацію в УРСР? Назвіть причини посилення політичних репресій, згорання процесів реабілітації, посилення русифікації, укріплення центральної влади в Україні. Розкрийте причини посилення тоталітаризму в адміністративно-державному управлінні. Надайте оцінку діяльності партійних керівників в УРСР (Петро Шелест, Володимир Щербицький).

Доведіть, що відстоювання національних інтересів стало характерною рисою всіх напрямів руху опору існуючій системі. Наголосіть, що тоталітарний режим відновлював свої позиції, втрачені в роки хрущовської «відлиги». Розмах і широта репресій стосовно діячів національного руху нагадували суворі сталінські часи. Обґрунтуйте, що саме з другої половини 1950-х і до початку 1980-х років в Україні сформувався потужний національний ґрунт. Він став основою для українського державного відродження на межі 1980–1990-х рр.

Висвітлюючи друге питання, прокоментуйте наростання кризових явищ, зміцнення монополії КПРС, поступове розгортання національно-демократичних процесів в Україні.

Визначте зміст кризових явищ середини 80-х років ХХ ст. Поясніть, чому економіка СРСР не забезпечувала потреб країни, неухильно падав рівень життя населення.

З'ясуйте сутність міжнародної діяльності СРСР. Наведіть переконливі аргументи на підтвердження того, що Радянський Союз потерпів фіаско й на міжнародній арені. Війна в Афганістані продемонструвала експансіоністські наміри Москви, все більше країн-сателітів СРСР позбавляються його опіки. Покажіть прірву між концепцією розвитку соціалістичного суспільства і реальним розвитком цивілізованої світової спільноти.

Визначте зміст нового курсу КПРС на перебудову, причини перебудовчих процесів в СРСР й Україні. Розкрийте особливості соціально-економічних та суспільно-політичних процесів у республіці. Які явища активізували демократичні процеси у політиці та економіці? Назвіть етапи перебудови. Які гасла висувалися під час перебудови? Чи ефективними були намагання здійснити реформи згори, без докорінної зміни основ суспільно-політичного устрою? Чому науковці дійшли висновку, що розпочаті М. Горбачовим реформи набули непередбачуваного розвитку, виявилися більш глибокими, ніж планувалося спочатку? Поясніть, чому «ініціатива верхів» не поєдналася, як сподівався на це М. Горбачов, із масовим рухом знизу.

Висловіть свої судження стосовно формування в Україні нової політичної системи. Варто проаналізувати події, що започаткували процес новітнього державотворення в Україні, – прийняття Декларації про державний суверенітет України

16 липня 1990 р. Прокоментуйте основні положення Декларації. Як позначилися серпневі події 1991 р. у Москві на політичних процесах в Україні? Зробіть наголос на ролі вітчизняної інтелігенції та студентської молоді у розвитку демократичних процесів, відродженні національних традицій.

Покажіть історичне значення Всеукраїнського референдуму від 1 грудня 1991 р. Проаналізуйте результати виборів першого президента незалежної України, розкрийте їх вплив на становлення президентсько-парламентської системи.

У третьому питанні сформулюйте основні тенденції розвитку культури у другій половині ХХ ст. Зверніть увагу, що в середині 1960-х років, з перемогою у Кремлі консервативних сил, українська культура знову опинилася під тиском радянської офіційної ідеології.

Прокоментуйте наростання у суспільстві кризових явищ, занепад моралі, девальвацію загальнолюдських цінностей, утвердження зневажливого ставлення до української мови, національної історії, літератури, мистецтва, посилення ідеологічної цензури, цькування інтелігенції.

Які прояви в Україні мала політика русифікації? Чи відбувалося упривілеювання російської мови в навчальних закладах? Наведіть імена тих митців, які наважувалися виступати проти режиму, брати активну участь у культурному житті.

Висвітліть розвиток освіти, науки, літератури, кіно, театру, музики та образотворчого мистецтва у другій половині 1980-х рр. Покажіть, які процеси, пов'язані з оновленням національної культури та зорієнтовані на загальнолюдські цінності світової культури, відбувалися в цей період.

Документи та матеріали

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

16 липня 1990 р.

Верховна Рада Української РСР, виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу

України, визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

ПРОГОЛОШУЄ

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

I. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1990. № 31. Ст. 429.

Практичне заняття 7-8

УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА (1991 – до сьогодні)

Ключові питання з теми

1. Державотворчі процеси в умовах незалежності (1991–1996).
2. Розбудова української держави (1996–2014).
3. Україна на міжнародній арені (1991–2014).
4. Україна в умовах збройної агресії Російської федерації. (2014–2022).
5. Україна під час повномасштабного вторгнення Російської федерації.
6. Українська культура в умовах незалежності.

Основні поняття: гібридна війна, державотворчий процес, конституція, національно-культурне відродження, повномасштабне вторгнення, правова держава, суверенітет, унітаризм, федералізм.

Персоналії: Буданов Кирило, Драч Іван, Залужний Валерій, Зеленський Володимир, Каденюк Леонід, Кравчук Леонід, Кучма Леонід, Патон Борис, Порошенко Петро, Ступка Богдан, Чорновіл Вячеслав, Ющенко Віктор.

Література: [1]; [4]; [8]; [10]; [16]; [19]; [24]; [27]; [29–31]; [35]; [37]; [46].

Проблемно-пошукові завдання

Розглядаючи **перше питання**, охарактеризуйте розгортання державотворчих процесів у час становлення України як самостійної держави.

Розкрийте історичне значення доленосних документів: ухвалення Декларації про держаний суверенітет (16 липня 1990 р.) та прийняття Акта проголошення незалежності (24 серпня 1991 р.). Дуже важливим і символічним є те, що до першої річниці незалежності Україну визнав уряд УНР у вигнанні 22 серпня 1992 р. передав їй свої повноваження. Останній президент УНР в екзилі М. Плав'юк передав клейноди УНР і грамоти про правонаступництво першому президенту України Л. Кравчуку. **Вкажіть, чому це рішення не мало юридичних наслідків?**

Зазначте, що проголошення незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії української державності.

З'ясуйте, які нагальні завдання постали перед українським народом після проголошення незалежності?

Далі охарактеризуйте хід процесів державотворення: фіксацію кордонів та проголошення їх недоторканності; визначення громадянства; затвердження державних символів; створення власних збройних сил тощо. **Визначте причини та передумови проведення в Україні 1 грудня 1991 р. референдуму на підтримку Акта проголошення незалежності України та проаналізуйте його результати.**

Зверніть увагу, що пріоритетним напрямом державотворчого процесу було формування трьох основних гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової. **Розгляньте особливості їх розбудови. Проаналізуйте труднощі та проблеми всіх гілок влади, що привели до наростання у суспільстві соціально-політичного протистояння, яке значною мірою відбивалося в діяльності державних установ.**

Який вплив на державотворчі процеси в Україні мали політичні партії та рухи?

Окремо **розгляньте Конституційний процес в Україні.** Зазначте, що в основному Законі наголошувалося, що «Україна є незалежна, суверенна, демократична, соціальна і правова держава (ст.1). Розгляньте, у чому полягає історичне значення прийняття Конституції України 1996 р.

Розглядаючи друге питання, проаналізуйте особливості процесу державотворення в Україні після прийняття Конституції України (1996 р.). Підкресліть ключові державотворчі здобутки української влади на даному етапі. **З'ясуйте, чому ускладнювався процес державотворення? Вкажіть причини та розгляньте наслідки.**

Охарактеризуйте умови становлення і розвитку демократичних інститутів наприкінці 1990-х на поч. 2000-х рр. Чому вибори до Верховної Ради України (1998, 2002, 2006, 2007 (позачергові), 2012 (позачергові) та органів місцевого самоврядування, не змінили ситуацію? Висловіть свою думку.

Розрив між інтересами правлячої верхівки і більшості населення, безконтрольність, а в деяких ситуаціях і свавілля влади викликали гострий масовий протест, кульмінацією якого стали події Помаранчевої революції 2004 р. **З'ясуйте, як системна політична криза в Україні впливала на поглиблення економічної кризи.**

Невдоволення населення діями влади і відмова керівництва держави від європейського вектору зовнішньої політики призвело до Євромайдану, або «Революції Гідності». Проаналізуйте передумови та наслідки «Революції Гідності».

З'ясуйте, які методи та засоби застосовувала РФ для розхитування та дестабілізації ситуації в Україні. Врахуйте, що більшість проблем так і залишилися невирішеними.

Розгляд третього питання розпочніть з аналізу історичних умов входження України до європейського і світового співтовариства та становлення України як суб'єкта міжнародного права. Вкажіть, які труднощі довелося долати Україні під час налагодження рівноправного взаємовигідного співробітництва із зарубіжними країнами у перші роки незалежності. Особливу увагу зверніть на стурбованість світового співтовариства з приводу розміщення на території України третього за потужністю ядерного потенціалу.

Використовуючи сучасні наукові дослідження, проаналізуйте умови Будапештського меморандуму 1994 р. та його наслідки для української держави.

Які зовнішньополітичні проблеми поетапно вирішувала Україна? З'ясуйте обставини, що упродовж 1990-х – на початку 2000-х спонукали Україну обрати багатовекторність зовнішньополітичного курсу.

Охарактеризуйте стратегію багатовекторності зовнішньої політики української держави на міжнародній арені. Прокоментуйте успіхи стратегічного партнерства зі США, Польщею, Росією та іншими державами. Розкрийте проблеми у відносинах із Європейським Союзом та НАТО. Чому з осені 2000 р. у зовнішній діяльності України відбувся перехід від «багатовекторності» до зміцнення економічних зв'язків з Росією?

Під час «Помаранчевої революції» настрої українського суспільства жити у правовій та демократичній державі, готовність нової влади вибудувати послідовну та передбачувану зовнішню політику сприяли виходу України зі стану зовнішньополітичної ізоляції та зростанню активності України на міжнародній арені.

З'ясуйте, як українська держава посилила свою участь у глобальних світових процесах, активно долучилася до реформування Ради Безпеки ООН та ОБСЄ, відкрила нові можливості для розвитку стратегічного партнерства України і США тощо. Які заходи проводила Україна для реалізації стратегічного завдання – входу до Європейського Союзу?

З'ясуйте, чому у 2010 р. відбулася корекція зовнішньополітичного курсу України і став домінувати російський вектор. Врахуйте, що на законодавчому рівні було закріплено позаблоковість України. До яких наслідків призвели ці зміни?

Особливу увагу зверніть на двосторонні відносини України з Росією, які після проголошення незалежності залишалися складними. Зокрема, на вирішення кримського питання 1992–1994 рр. Ці найбільш небезпечні події для територіальної цілісності незалежної України, що розгорнулися в Криму, пояснюються низкою чинників. **Виокреміть та розгляньте їх.** Охарактеризуйте сепаратистські рухи проросійських сил півострова. Виокреміть їх мету та завдання. **З'ясуйте, які рішення були прийняті українською владою для придушення сепаратистського руху та запобігання першій спробі РФ встановити повний контроль над півостровом?** Визначте роль кримськотатарського національного руху та Меджлісу у відстоюванні Кримської автономії та боротьбі із сепаратистськими рухами. **Вкажіть, в якому законодавчому документі було остаточно закріплено територіальний характер автономії Республіки Крим?**

У 2003 р. острів Тузла стає об'єктом територіальних претензій Росії. **З'ясуйте, як Україна врегулювала найбільшу кризу в російсько-українських відносинах та відстояла о. Тузлу.**

Зазначте, що Росія прагнула зберегти Україну у сфері свого геополітичного впливу. Вкажіть, що важливими інструментами РФ у цих відносинах були інформаційна політика та енергетична залежність. На початку 2000-х рр. Російська Федерація розв'язала «гібридну війну» проти України. Зверніть увагу, що керівництво Росії прагнуло відновити імперію, а для цього потребувало залучення матеріальних і трудових ресурсів України. **З'ясуйте, яким чином РФ реалізовувала свої плани в Україні?**

У четвертому питанні проаналізуйте передумови та причини «гібридної війни» Росії проти України. Наголосіть, що Росія прагнула зберегти Україну в сфері свого геополітичного впливу, а також не допустити її зближення з ЄС та НАТО.

Покажіть, як під час «Революції Гідності» український народ «скорегував» плани Росії? За яких умов було підписано угоди щодо врегулювання кризи в Україні? Наголосіть, що угоди передбачали відновлення дії Конституції України в редакції 2004 р.; формування нового коаліційного уряду; проведення до вересня 2014 р. конституційної реформи, а до грудня 2014 р. – позачергових президентських виборів. У результаті яких подій обов'язки Президента перейшли до Голови Верховної Ради України О. Турчинова? Які першочергові питання слід було вирішувати в умовах анексії Криму та «гібридної війни» на Донбасі?

Як відбувалася анексія території Криму? Які фактори дозволили керівництву РФ провести операцію з анексії території Криму? 16 березня 2014 р. за рішенням кримського парламенту було проведено «референдум». Чи суперечив цей захід українському законодавству? Якою була реакція країн ЄС на результати референдуму?

Проаналізуйте, чому Росія розпочала неоголошену війну у східних регіонах країни. Підтвердіть за допомогою аргументів правильність політичного курсу, який проводиться українською державою на Сході країни. Охарактеризуйте хід проведення антитерористичної операції (АТО).

З'ясуйте передумови обрання президентом України П. Порошенка на позачергових президентських виборах (2014 р.).

Проаналізуйте його діяльність: впровадження реформ Збройних сил України; процес декомунізації; реалізацію реформи децентралізації в Україні; реформування судової системи; підписання економічної частини Угоди про асоціацію з Євросоюзом; досягнення безвізового режиму з ЄС; отримання Україною підтримки з боку міжнародної спільноти; застосування міжнародних санкцій до Росії у відповідь на її агресію проти України; поглиблення двосторонніх відносин України та США.

Особливу увагу приділіть Мінським угодам 2014 р., 2015 р. Розкрийте їх значення та наслідки для України. Прокоментуйте статті Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (2018 р.). Назвіть причини зміни формату АТО на Операцію Об'єднаних сил.

Президентські вибори у березні-квітні 2019 р. та вище вказані події засвідчили, що становлення України як суверенної держави відбувається у складних умовах зі значними втратами, проте має незворотній характер. Наведіть ознаки формування громадянського суспільства в Україні.

Охарактеризуйте початковий етап президентства В. Зеленського. Проаналізуйте переговори «нормандської четвірки» (2019 р.). Про що домовилися учасники «нормандської четвірки» в Парижі? Розкрийте причини загострення відносин РФ з Україною (розірвання мінських домовленостей, визнання РФ 21 лютого 2022 р. незалежності ДНР та ЛНР).

Розгляд **п'ятого питання** розпочніть із подій, що передували повномасштабному вторгненню Російської Федерації в Україну. З 24 лютого 2022 р. розпочався новий етап російсько-української війни. Розкрийте основні цілі РФ в цій війні. З'ясуйте, як в ході війни розвінчувалися міфи, створені російською пропагандою.

Розкрийте труднощі та проблеми, що постали перед українським народом в умовах війни. Як відреагували українці на задум керівництва Росії провести в Україні «денацифікацію» та «демілітаризацію»? Наведіть приклади героїзму, жертвовності у боротьбі Збройних Сил України та українського народу з агресором. Розкрийте основні аспекти російсько-української війни після повномасштабного вторгнення РФ в Україну: відсіч та

стримування Силами оборони України російської збройної агресії; значення новітніх технологій для досягнення переваги над противником; роль і місце міжнародної коаліції держав у підтримці України; значення волонтерського руху у підтримці Українського війська; злочини, скоєні російською армією в Україні; перебування українських територій під тимчасовою окупацією.

Чи підтримує Україна дипломатичні відносини з Російською Федерацією? Покажіть реакцію світу на російське повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. в Україну. Як змінилася міжнародна підтримка та допомога Україні? Як, на вашу думку, міжнародна діяльність президента В. Зеленського вплинула на підтримку України світовим співтовариством? Поясніть вплив цієї війни на діяльність ЄС та НАТО. Покажіть зростання ролі та авторитету України на міжнародній арені в умовах війни. Чому перемога України важлива для світу?

Розпочніть розгляд **шостого питання** з актуальних завдань, що постали перед державою у сфері розвитку української культури після проголошення незалежності й були спрямовані на формування власної культурної політики, забезпечення вільного розвитку національної культури та збереження української культурної спадщини. **Використовуючи Інтернет-ресурси, розгляньте законодавчі акти, що регулюють правові відносини у сфері освіти, музейної, архівної, бібліотечної справи, кінематографії, діяльності творчих спілок та сприяють формуванню їх діяльності.**

Проаналізуйте державну політику в освітній та науковій сферах, визначте основні тенденції розвитку освіти та науки на сучасному етапі. **Вкажіть, які заходи були проведені з метою реформування освіти?** Які тенденції має запровадження зовнішнього незалежного оцінювання для вступу до закладів вищої освіти України та процесу їх інтеграції у європейський та світовий простір після підписання Україною Болонської декларації? Проаналізуйте успіхи та проблеми у розвитку української науки. Зверніть увагу на помітні зрушення в галузі гуманітарних наук та появу нових наукових напрямків.

З'ясуйте, як соціально-економічні проблеми впливали на стабільність роботи більшості наукових установ. Чому, попри фінансові труднощі в науково-освітній сфері, маємо й вагомі

досягнення, передовсім у розвитку авіаційної науки і техніки? Покажіть внесок Національного авіаційного університету в розвиток сучасної освіти та науки. Розкажіть про творчі здобутки і досягнення співробітників та випускників НАУ.

Характеризуючи сучасний культурний простір України, оцініть внесок української інтелігенції у повернення із забуття імен, доробку митців та вчених, які були репресовані в різний час або емігрували і працювали закордоном.

З'ясуйте причини активного розвитку літературної творчості, у якому беруть участь письменники старшого покоління і молода генерація. Розкрийте досягнення сучасного українського кіномистецтва, театру, музичного, образотворчого мистецтва та внесок у скарбницю світової культури українських митців ХХ–ХХІ ст. Розгляньте творчі здобутки українських архітекторів, в яких відображені тенденції постмодерну та хай-теку.

Зверніть увагу на зростання популярності українських виконавців та гуртів; проведення музичних фестивалів; пропагування творчими колективами українського мистецтва закордоном, участь у міжнародних конкурсах, фестивалях тощо.

Використовуючи Інтернет-ресурси, з'ясуйте, як популяризація української культури та мистецтв впливає на формування позитивного іміджу України у світі. Як українська діаспора сприяє популяризації та збереженню цілісності української культури закордоном?

Зазначте, що Євромайдан і Революція Гідності (2013–2014) надали нового звучання творчим процесам в Україні та сприяли появі поетичних, музичних і художніх творів, відеофільмів про Майдан, які з успіхом демонструвалися на міжнародних кіномайданчиках.

З'ясуйте, як на розвиток української музики та кіно вплинуло запровадження у 2017 р. мовних квот на радіо, телебаченні та державної підтримки кіновиробництва.

Простежте особливості релігійного й церковного життя в Україні. Зупиніться на суспільному інтересі до проблем об'єднання українського православ'я, що посилюється в умовах збройної агресії РФ проти України, наданні Томосу про автокефалію Православної Церкви України (2019 р.). **Яке значення мала ця подія як для Української православної церкви, так і для всієї України? Як**

змінюється релігійна ситуація в Україні після повномасштабного вторгнення РФ в лютому 2022 р.?

Проаналізуйте зміни в культурній політиці української держави після повномасштабного вторгнення РФ в лютому 2022 р. Зверніть увагу, що «позиція творчості має виходити на принципово нові ідентичності – де вже немає згадки про імперію та постколоніальні стосунки». Вкажіть представників української культурної спільноти, які призупинили свою професійну діяльність і зі зброєю в руках захищають Україну. Наведіть приклади, коли митці, діячі та працівники галузі культури поєднують працю з волонтерською діяльністю та іншими видами допомоги нашій державі в боротьбі з російським агресором.

З'ясуйте, як повномасштабне вторгнення російських військ на територію України стало каталізатором багатьох культурних процесів. Чому українці почали масово повертатися до своєї традиційної культури?

Наведіть приклади воєнних злочинів РФ проти культурної спадщини України? Як відбувається в Україні відновлення та збереження національної культурної спадщини в умовах російсько-української війни?

Документи та матеріали

ВИТЯГ З КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

28 червня 1996 р.

[...] **Стаття 1.** Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед

людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 4. В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Стаття 5. Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу.

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Стаття 7. В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. [...]

Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основний

1. Акт проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.
2. Аркуша О. Г., Кондратюк К. К., Мудрий М. М., Сухий О. М. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / за заг. ред. М. М. Мудрого. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 408с. https://chtyvo.org.ua/authors/Mudryi_Marian/Chas_narodiv_Istoriia_Ukrainy_XIX_stolittia.
3. Грицак Я. Подолати минуле : глобальна історія України. Київ: Портал, 2023. 408 с.
4. Бойко О. Д. Історія України. К.: Академія, 2021. 720 с.
5. Історія України: Хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин; відп. ред. В. А. Смолій. Київ: «Наукова думка», 2013. 1056 с.
6. Історія української авіації в особах навч. посіб. / за ред. В. Гребеннікова. Київ: НАУ, 2013. 328 с.
7. Історія цивілізації України / О. Б. Бубенок, А. М. Домановський, О. Д. Дядечко та ін.; упоряд. О. Є. Черненко. Харків: Фоліо, 2021. Т. 2. Від Русі до Галицького князівства (900 –1256). 590 с.
8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Редакція від 01.01.2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Культурологія: теорія та історія культури: навч. посіб. / за ред. І. І. Тюрменко. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 370 с.
10. Місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента Володимира Зеленського / упоряд. О. В. Красовицький. Харків: Фоліо, 2022. 383 с.
11. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Plokhii_Serhii/Brama_Yevropy_Istoriia_Ukrainy_vid_skifskykh_voien_do_nezalezhnosti/

12. Україна в XIX столітті: людність та імперії / В. Шандра, О. Аркуша; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика. 2022. 436 с.
<https://akademperiodyka.org.ua/uk/books/shandra>
13. Україна в XIX столітті: доба модернізації / В. Шандра, О. Аркуша; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика. 2022. 706 с.
<https://akademperiodyka.org.ua/uk/books/uni-modern>.
14. Україна й українці в постімперську добу (1917–1939 рр.). Київ: Академперіодика, 2021. 620 с.
https://akademperiodyka.org.ua/wp-content/uploads/Book_Ukraina_Narusy_istoriji_1917-1939.pd
15. Україна й українці в постімперську добу (1939–1990). Київ: Академперіодика, 2021. 544 с.
16. Україна й українці в постімперську добу (1990–2019). Київ: Академперіодика, 2021. 592 с.
17. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., перероб. та розшир. Київ: Критика, 2005. 584 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Yakovenko_Natalia/Narys_istorii_serednovichnoi_ta_rannomodernoj_Ukrainy/

Додатковий

18. Бертинські анали. <https://studfile.net/preview/9991711/page:40/>
19. Божук Л. В. Культуротворчі процеси в Україні в умовах незалежності. Гілея: *науковий вісник*. 2015. Вип. 93 (2). С. 98-103. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/18637>.
20. Бубенок О. Анти на лівому березі Нижнього Дунаю у VII ст. *Дриновський збірник*, 15, 2022. С. 27-43.
<https://periodicals.karazin.ua/drinov/article/view/18604>
21. Войтович Л. Княжа доба на Русі (837–1492). Т. 1: Становлення імперії Русь (837–1054). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. 590 с.
22. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.): монографія. Київ: «Українські пропілеї», 2020. 452 с.

23. Дашкевич Я. Капніст – український політичний діяч. *Український історичний журнал*. 1991. №7. С. 78–82. <http://history.org.ua/JournALL/journal/1991/7/10.pdf>
24. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності / наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. Київ: Ніка-Центр, 2018. 280 с.
25. Грушевський М. Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. URL: <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm>;
26. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ: «КМ Academia». 1998. 276 с. URL: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm>
27. Жирохов М., Пономаренко Р. Маріуполь у вогні, 2014–2022. Чернігів: Княжий Вал, 2022. 10 с.
28. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Т. 1–3. Івано-Франківськ: Манускрипт, 2020. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN>.
29. Зовнішнє і внутрішнє становище України у 2017 році: аналіз проблем і варіанти рішень / за ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2018. 927 с.
30. Історія України та її державності. Курс лекцій: навч. посіб. / ред. Л. Є. Дециньського. Львів: «Львівська політехніка», 2009. 474 с.
31. Історія української культури у 5 томах / гол. ред. Б. Патон. Київ: «Наукова думка», 2001–2013. Т. 1–5.
32. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2019. 248 с.
33. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських націоналістів. 1920–1942. Київ: Державний комітет архівів України, 2005. 248 с.
34. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. Київ: Державний комітет архівів України, 2008. 414 с.

35. Кондратенко О. Ю. Зовнішня політика України 1991–2021. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 704 с.
36. Лисенко О., Гриневиц В. Український самостійницький рух в роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр. *Україна і Росія в історичній ретроспективі*. Нариси в 3-х томах. Київ: «Наукова думка», 2004. Т. 2. С. 307–333.
https://chtyvo.org.ua/authors/Danylenko_Viktor/Ukraine_i_Rosiiia_v_i_storychnii_retrospektyvi_Tom_2_Radianskyi_proekt_dlia_Ukrainy.
37. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: КАЛАМАР, 2017. 268 с.
38. Плохій С. Остання імперія. Занепад Радянського Союзу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 544 с.
39. Повість минулих літ. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=13465>
40. Політична історія України. XX ст. У 6 т. / Редкол: І. Ф. Курас. Київ: Генеза, 2002–2003. Т. 1–6.
41. Скоропадський П. Спогади. 1917–1918. Київ: Наш формат, 2022. 456 с.
42. Таїрова-Яковлева Т. Г. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. Київ: КЛЮ, 2018. 184 с.
43. Таїрова-Яковлева Т. Г. Гетьмани України. Історії про славу, трагедії та мужність. Київ: КЛЮ, 2015. 424 с.
44. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. Київ: Інститут історії України, 2015. URL : <http://www.history.org.ua/?libid=10280>.
45. Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 335 с.
46. Українське століття (1921–2021): витоки, уроки, перспективи державотворення. Нариси / Кульчицький С. та ін. Київ: КЛЮ, 2022. 560 с.

47. Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси: колективна монографія / відп. ред. В. Даниленко; упоряд. В. Крупина. Київ: Ін-т історії України, 2021. 959 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Ukrainske_suspilstvo_v_19601980-kh_rr_Istorychni_narysy.
48. Шаповал Ю. Партійний «націоналіст». Парадокси Петра Шелеста. Київ: Ніка-Центр, Видавництво Анетти Антоненко, 2020. 216 с.
49. Юрій М. Хрущовська «відлига» як відновлення самоідентифікації українського народу / М. Юрій, Л. Алексієвець. *Україна-Європа Світ. Міжнародний зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2018. Вип. 21. С. 51-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2018_21_7.
50. Яблонський В. Державний центр УНР в роки Другої світової війни file:///C:/Users/Oleg/Downloads/Npkrnu_2014_24_28.
51. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст. Причини і початок Руїни. Київ: «Основи», 1998. 447 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001451>
52. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667). Київ: «Основи», 2003. 644 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tairova-Yakovleva_Tetiana/Ruina_Hetmanschyny_Vid_Pereiaslavskoi_rady-2_do_Andrusivskoi_uhody_1659-1667_rr.
53. Яневський Д. Бандера. Портрет на тлі епохи. Перша спроба наукової біографії. Харків: Фоліо, 2022. 506 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

54. Грицак Я. Війна і творення України. Епізод 1. Творення Заходу. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hwmUX7VPKtE>
55. Грицак Я. Війна і творення України. Епізод 2. Козацька доба. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0VAqoS-XXvc>
56. Грицак Я. Війна і творення України. Епізод 3. Творення української нації. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tAC-5ER9IQw>
57. Компаніченко Т. Музика українського бароко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TeHDpdqeEvo>

58. Леп'явко С. Українські лицарі: передумови виникнення козацтва, перша Січ та ідентичність.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j8ecjNkmebM>
59. Мараєв. В. Павло Скоропадський: еволюція «не надто переконаного українця».
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UhXuhZgCm7k>
60. Пагіря О. Карпатська Україна: незалежність і гібридна війна у переддень Другої світової війни.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YcB5ZbIgB5I>
61. Патриляк І.: Стосунки між ОУН та УПА і Німеччиною (1/2)
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GqMQvz8rWjM>
62. Снайдер Т. Становлення України.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OZlgAYG0uec&list=PL6NcH-LB5H2zezH0m0ii9LGd4gaEA38A>
63. Шість тверджень про Русь, які спростовують російську пропаганду.
URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/shist-tverdzen-pro-rus-ia-ki-sprostovuiut-rosiisku-propagandu/>
64. Що таке Дике поле. Битва за Південь.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=e0RNRo2LgX8>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Практичне заняття 1. ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (IV ст. – 40-ві роки XIV ст.).....	4
Практичне заняття 2. УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ В СЕРЕДИНІ XVII ст.....	9
Практичне заняття 3. НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ХІХ ст.....	14
Практичне заняття 4. ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ 1917–1921 рр.....	18
Практичне заняття 5. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945).....	25
Практичне заняття 6. УРСР В УМОВАХ НАРОСТАННЯ КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (1964–1991).....	28
Практичне заняття 7-8. УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА (1991 – до сьогодні).....	32
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	42

Навчальне видання

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

ПРАКТИКУМ
для здобувачів вищої освіти
ОС «Бакалавр» усіх спеціальностей

Укладачі:

БЕМ Наталія Вікторівна
ЗАХАРЧУК Олег Миколайович
ІЛЬКОВА Оксана Григорівна
ПАСКАЛ Жанна Валеріївна

В авторській редакції

Технічний редактор *А. І. Лавринович*
Коректор *В. І. Куксов*
Комп'ютерна верстка *О. О. Зайцевої*

Підп. до друку 03.10.2023. Формат 60x84/16. Папір офс.

Офс. друк. Ум. друк. арк. 2,79. Обл.-вид. арк. 3,0.

Тираж 25 пр. Замовлення № 124-1.

Видавець і виготівник

Національний авіаційний університет

03058. Київ-58, проспект Любомира Гузара, 1.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 7604 від 15.02.2022